

Ks. Piotr WALEŃDZIK

WIECZERZA PASCHALNA – ŹRÓDŁO LITURGII CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Treść: 1. Geneza paschy żydowskiej i jej historyczny rozwój; 2. Przebieg wieczerzy paschalnej; 3. Czy Ostatnia Wieczerza była wieczerzą paschalną? 4. Apostolska realizacja nakazu „To czyńcie na moją pamiątkę”.

Słowa kluczowe: Liturgia, Wieczerza paschalna, Pascha, Ostatnia Wieczerza.

Keywords: Liturgy, Paschal Supper, Pasha, Last Super.

Chrystus, jedyny Pośrednik między Bogiem a ludźmi, w swej ludzkiej naturze połączonej z Bóstwem dokonał raz na zawsze zbawczego dzieła pojednania ludzi z Bogiem i najpełniejszego uwielbienia Ojca. Wypełnił tym samym proroctwa i zapowiedzi Starego Przymierza. Począwszy od tajemnicy Wcielenia całe życie Jezusa polegało na składaniu ofiary Ojcu z samego siebie, ponieważ treścią Jego istnienia było posłuszeństwo woli Ojca (Flp 2, 6-11). Momentem szczytowym tej ofiarniczej postawy była Jego Męka, Śmierć i Zmartwychwstanie, czyli Misterium Paschalne. Wokół tej Tajemnicy, zajmującej centralne miejsce w historii zbawienia, koncentruje się cała soborowa nauka o liturgii¹. To Misterium Paschalne, czyli święte i obdarowujące łaską przejście Pana pośród ludzi, jest uobecnianie w Kościele pod postacią znaków i nazywane liturgią. Jej celem jest uwielbienie Boga i uświęcenie ludzi, a choć uobecnia ona nieprzemijające i raz dokonane Misterium, w swoich formach jest rzeczywistością zmienną².

Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* mówi: „Nasz Zbawiciel podczas Ostatniej Wieczerzy, tej nocy, kiedy został wydany, ustanowił eucharystyczną Ofiarę swojego Ciała i Krwi, aby w niej na całe wieki, aż do swego przyjścia, utrwalić ofiarę krzyża i tak powierzyć Kościołowi, umiłowanej Oblubienicy, pamiątkę swej męki i zmartwychwstania, sakrament miłosierdzia, znak jedności, więź miłości, ucztę paschalną, podczas której przyjmujemy Chrystusa, duszę napelniamy łaską i otrzymujemy zadatek przyszłej chwaly” (KL 47).

¹ Soborowe nauczanie wiążące liturgię z Misterium Paschalnym Chrystusa przedstawia W. HRYNIEWICZ, "Liturgia a misterium paschalne Chrystusa", w: *Wprowadzenie do liturgii* red. F. Błachnicki, W. Schenk, R. Zielasko, Poznań-Warszawa-Lublin 1967, 75-98; J. GRZEŚKOWIAK, *Liturgia dziś*, Katowice 1982, 15-23; S. CICHY, "Paschalna oś roku liturgicznego", *Anamnesis* 8(2001/2002) nr 28, 21-28; J.J. JANICKI, "Dominanta paschalna w niedzielным i codziennym spotkaniu z Chrystusem (Eucharystia-Liturgia Godzin)", *Anamnesis* 8(2001/2002) nr 28, 33-46.

² Por. A.-J. ZNAK, *Fundamentalne rzeczywistości liturgii*, Oleśnica 1992, 23-25.

Tematyka wieczerzy paschalnej jako źródła liturgii chrześcijańskiej wpisuje się w szerszy kontekst rozważań, podejmujących problem wpływu publicznej i prywatnej modlitwy żydowskiej na liturgię chrześcijańską. O ile bowiem istnieje fundamentalna różnica w pojmowaniu liturgii chrześcijańskiej, która jest darem Boga dla człowieka, a pogańskimi formami kultu, gdzie są one wynikiem ludzkiego działania, o tyle istnieje wyraźny związek pomiędzy liturgią żydowską a liturgią Kościoła. Stosując pojęcie „liturgia żydowska”, trzeba mieć na uwadze jej potrójną formę: kult sprawowany w świątyni, w synagodze i w domu. Pierwszy wiek po narodzinach Chrystusa to czas, kiedy te trzy instytucje stanowią pewną jedność w życiu narodu Izraelskiego³.

Podjęcie do tematu wzajemnych wpływów liturgii żydowskiej i chrześcijańskiej posiada swoją historię⁴. Rozwój historyczny badań wzajemnych wpływów i związków doprowadził do odnalezienia nowej, hermeneutycznej drogi. Tendencja, która zaznaczyła swoje istnienie już w XX wieku, i znalazła swój wyraz w reformie Soboru Watykańskiego II, oczekuje odkrywania żydowskich korzeni chrześcijańskiej liturgii, gruntownego studium żydowskiej tradycji (zwłaszcza po upadku świątyni), by móc właściwie ocenić co w chrześcijańskiej liturgii zostało przejęte i jakie wprowadzono zmiany, a co było tylko pewną inspiracją do tworzenia zupełnie nowych obrzędów. Zgodnie z tą metodą poszczególne zagadnienia należy rozważać w konkretnym kontekście historycznym, unikając uogólnień i pamiętając, że funkcja synagogi nie znalazła wytycznej centralizacji kultu⁵.

Kształtowanie się współczesnej hermeneutyki związków i wzajemnych wpływów judeochrześcijańskich, pozwala zauważyć zarówno wpływ liturgii judaistycznej na chrześcijańską, jak i oddziaływanie liturgii Kościoła na liturgię żydowską, na jej obrzędy, święta, czy muzykę. Niewątpliwie można mówić o wpływie judaistycznej służby Bożej na liturgię wczesnochrześcijańską, bowiem ta ostatnia nie powstała w jakiejś duchowej próżni. Istnieją wspólne elementy, jak i różnice, kontynuacja i brak ciągłości⁶.

³ Por. B. NADOLSKI, *Wprowadzenie do liturgii*, Kraków 2004, 32n.

⁴ M. Kunzler sprzeciwia się używaniu słowa liturgia w odniesieniu do żydowskiej służby Bożej. Traktuje ją jako swego rodzaju *Vorliturgie* – przed liturgię. O właściwej liturgii można mówić jego zdaniem dopiero po przyjściu na świat Chrystusa, przyjęciu przez Niego ludzkiej natury. Wprawdzie *Septuaginta* tłumaczyła hebrajskie *avodah* oznaczające pracę, służbę Bożą poprzez greckie *leiturgia*, ale wyrażenie to zostało do języka rabinów i synagogi wprowadzone dopiero w XIX w. na oznaczenie swojej służby Bogu. Natomiast kard. Ratzinger teologię liturgii opiera na pojmowaniu kultu w Starym Przymierzu. Wyjście Izraela z Egiptu miało na uwadze nie tylko objęcie nowej ziemi, ale Służbę Bogu na pustyni (Wj 7, 16). Chodzi nie o kult w wąskim znaczeniu, ale o życie człowieka prowadzone na chwałę Bożą. Kult zmierza do tego, by umożliwić człowiekowi spotkanie z Bogiem, i w ten sposób prowadzić go do takiego stylu życia, który jest uwielbieniem Boga. Dla kard. Ratzingera chrześcijański kult jest uwielbieniem Boga w liturgii i w życiu. Uwielbienie Boga przynosi nadanie sensu ludzkiemu życiu dzięki zapoczątkowaniu życia wiecznego, a równocześnie podaje wzorce postępowania w doczesności. W ukazywaniu związków liturgii chrześcijańskiej i żydowskiej akcentuje usilnie zburzenie świątyni jerozolimskiej, oraz synagogę. Z „gruzów” świątyni powstała liturgia chrześcijańska (J 2, 19 – zburzcie tę świątynię...). Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, tł. L. Balter, Poznań 1999, 73-78; J. RATZINGER, *Der Geist der Liturgie. Eine Einführung*, Freiburg im Br. 2000 (*Duch liturgii*, tł. E. Pieciul, Poznań 2002, 34nn).

⁵ Por. B. NADOLSKI, *Wprowadzenie do liturgii*, dz. cyt., 35.

⁶ *Tamże*, 36n.

1. Geneza paschy żydowskiej i jej historyczny rozwój

Badania historyczne wskazują, że początki tradycji paschalnej w Izraelu sięgają czasów przed Mojżeszem i wyjściem z Egiptu. Dopiero w czasach Izraela, pascha zyskuje nową interpretację i nabiera znaczenia uczty religijnej. Poszukując początków owego święta, zwracać trzeba uwagę nie tyle na same rytury, jakie były wówczas sprawowane, co na jego treść. Hebrajskie słowo *ha pesach* (aramejskie *pascha*) oznacza tyle co ochraniać, chronić, przechodzić; przechodząc ochraniać⁷. Niektórzy badacze, jak np. J. Wellhausen⁸, opierając się na Wj 5, 1-3; 10, 8n. uważają, że pierwotnie było to stare święto pasterskie związane z nadejściem wiosny. Inni, jak np. H. Rost⁹, początku paschy upatrują w kultycznej uczcie nomadów spożywanej przed zmianą trzód na przełomie zimy i lata. Ponieważ trzodom groziły różnego rodzaju niebezpieczeństwa (np. choroby, drapieżniki) – wykonywano pewne obrzędy jak zabicie zwierzęcia, pokropienie jego krwią namiotów i uczta, których celem była ochrona stada. Zwierzę, jako symbol życia powinno być spożyte całkowicie, aby żadna cząstka nie dostała się demonom. Pokropienie krwią miało zachować stada od złych wpływów, a uczta wzmacniała więzy rodowe¹⁰.

To pasterskie święto, w czasach Izraela, zostało związane z historycznymi wydarzeniami wyzwolenia ludu z niewoli egipskiej i uratowania go po przejściu Morza Czerwonego. Zmiana treści tego święta, polegała na tym, że ochronę zapewnia już nie krew zwierzęcia, działająca sama z siebie, ale staje się ona jedynie znakiem dla Jahwe, który działa. Bóg przechodząc strzeże domowników i nie pozwala niszczycielowi wyrządzić im szkody. Sama nazwa pascha użyta zostaje trzykrotnie w Księdze Wyjścia na oznaczenie przejścia Jahwe (Wj 12, 13. 23. 27), który idąc przez Egipt by go dotknąć, „przeszedł ponad” domami Izraelitów, aby ocalić ich od zagłady. Izraelici mieli oznaczyć krwią baranków wejścia do domów, i wspólnie, całymi rodzinami spożyć mięso zwierząt, z których pochodziła krew. Krew, którą pomazano progi domów izraelskich, ocaliła ich mieszkańców od śmierci. Natomiast posiłek spełnił rolę jednoczącą członków każdej rodziny w momencie ich przygotowań do wyruszenia z miejsca niewoli, i wobec rozpoczęcia niepewnej wędrówki. W ten sposób ów rytuał oddzielił Izraelitów od Egipcjan i stworzył z nich wspólnotę, którą Jahwe wybawił i wziął na własność. Dlatego od tej chwili Izrael powinien rokrocznie obchodzić Paschę jako pamiątkę wyjścia z Egiptu¹¹.

⁷ Por. P.E. BONARD, "Pascha", w: *Słownik Teologii Biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, tłum. z franc. K. Romaniuk, Poznań-Warszawa 1985, 646n.; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia. Tradycje paschalne Biblii oraz pierwotnego Kościoła*, tłum. z wł. M. Brzezinka, Kraków 1998, 26-30.

⁸ J. Wellhausen (1844-1918), niemiecki znawca Biblii i orientalista, twórca teorii czterech źródeł. Prekursor i główny twórca metody krytyki historycznej w obrębie badań biblijnych; zastosował do religii Starego Testamentu teorię ewolucji, proponując schemat: 1. religia nomadów, 2. religia pastersko-rolnicza, 3. religia prorocka, 4. religia monoteistyczna, ewoluująca w kierunku religii Prawa. Do całego Pięcioksięgu zastosował hipotezę czterech źródeł.

⁹ H. Rost (1877-1970), niemiecki dziennikarz, który w 1946 r. opublikował swoje dzieło *Die Bibel in den ersten Jahrhundert*, stanowiące wprowadzenie historyczno – kulturalne w świat biblijny za czasów Chrystusa.

¹⁰ R. BARTNICKI, "Ewangeliczne opisy męki w aspekcie literackim, teologicznym i kerygmatycznym", w: *Studia z biblistyki, T. III: Grzech-odkupienie-miłość*, red. J. Łach, Warszawa 1983, 102n.; B. NADOLSKI, "Pascha", w: *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, 1148.

¹¹ Por. R. BARTNICKI, "Ewangeliczne opisy męki w aspekcie literackim, teologicznym i kerygmatycznym", *art. cyt.*, 104; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, *dz. cyt.*, 19.

W rozwoju żydowskiego święta paschy dokonał się jeszcze jeden ważny przełom, który miał miejsce po osiedleniu się w Kanaanie. Ze święta rodzinnego stało się ono świętem pielgrzymkowym, ponieważ jego obchody połączyły się z wiosenną uroczystością Przaśników. Święto to było również wspomnianiem wyjścia z Egiptu, podczas którego nie było czasu na pieczenie chleba z użyciem kwasu, i wobec tego spożywano chleb przaśny, czyli niekwaszony. Obchód Paschy mocno związał się ze świątynią, ponieważ święto Przaśników było powiązane z pielgrzymką do Jerozolimy. Ostatecznie przypieczętowała to reforma Jozjasza¹², zacieśniająca miejsce obchodzenia Paschy do terenu Jerozolimy. Miasto to, liczące ok. 25 tysięcy mieszkańców, nie mogło pomieścić wszystkich pielgrzymów, którzy w liczbie ok. 100 tysięcy przybywali z całego cesarstwa i z Babilonii. Ponieważ baranka należało ofiarować w świątyni i spożyć go tego samego wieczoru, a można było czynić to tylko w obrębie Jerozolimy, na czas Paschy sztucznie poszerzano jej granice przy pomocy sznurów¹³. Pielgrzymowanie nie przeszkadzało w kontynuacji tradycji rodzinnego charakteru tego święta. Sposób pojmowania wspólnoty rodzinnej uległ zmianie i został poszerzony o naród, a związaną ze świątynią doprowadziło do uwypuklenia ofiarniczego aspektu święta. Dopiero zniszczenie świątyni w Jerozolimie w 70 r. naruszyło ten ryt i uroczystość została ograniczona wyłącznie do uczytu rodzinnej¹⁴.

W okresie wygnania babilońskiego, w latach 587-539 przed Chrystusem, treść święta uzupełniona została świadomością aktualizowania się przeżywanych podczas Paschy wydarzeń: to „dziś Jahwe wyzwala”. Podkreślano także ich dialogiczną formę: Jahwe czuwa nad ludem, ale i lud czuwa dla Jahwe¹⁵.

Natomiast przeżycie Paschy po niewoli babilońskiej, na podstawie przepowiadania proroków, zostało poszerzone o doświadczenie grzechu oraz poniesionej za niego kary. Treść święta Paschy wzbogacono o ideę ekspiacji, która była nieznaną w Passze pierwotnej (Ez 45, 21-23). Można odnieść wrażenie, że zagubiła ona wówczas swój pierwotny, przepojony rodzinną radością nastrój, na rzecz traktowania jej jako ofiary przebłagalnej za grzech ludu, który upokorzył się pod mocną ręką Boga¹⁶.

2. Przebieg wieczerzy paschalnej

Dokładny opis rytuału paschy w czasach Chrystusa podaje traktat Pesahim, wchodzący w skład Miszny¹⁷. Został on spisany w drugiej połowie II wieku, ale sam opis

¹² Lata jego panowania w Judzie to 640-609 przed Chrystusem. Stopniowo lecz skutecznie przeprowadzał gruntowne reformy religijne, stanowiące kontynuację reform podjętych wcześniej przez Ezechiasza. W 622 r. przed Chrystusem miało miejsce odnalezienie przypisywanej Mojżeszowi **Księgi Powtórzonego Prawa (Deuteronomium)** zawierającej wszystkie przepisy Prawa Mojżeszowego.

¹³ Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii. Interpretacja genetyczna liturgii bizantyjskiej*, Kraków 2010, 13; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem*, t. 1, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, 384; E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990, 149.

¹⁴ Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 12n.; P. E. BONARD, "Pascha", art. cyt., 647; S. WYPYCH, "Pięcioksiąg", t. 1, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, 102; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki ...*, art. cyt., 104; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 32n.

¹⁵ Por. R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 104; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 39n.

¹⁶ Por. R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 33.

¹⁷ Prawne normy postępowania oparte na Torze i z niej wyinterpretowane. Były one systematycznie zbierane przez uczonych żydowskich, zwanych *soferim*. Ostateczną postać pisaną nadał jej po

pochodził prawdopodobnie z czasów przed zburzeniem świątyni w 70 r., jest więc współczesny Chrystusowi¹⁸.

Paschę obchodzono w miesiącu zwanym Abib lub Nisan (przełom marca i kwietnia), od którego rozpoczynano numerację miesięcy. Każda rodzina miała postarać się o baranka bez skazy, który musiał mieć przynajmniej 8 dni, ale nie więcej niż jeden rok. 14 Nisan zabierano baranka do świątyni i w jej przedsionku zabijano go w godzinach popołudniowych według specjalnego rytuału tak, aby wyciekła z niego wszystka krew. Czynił to ojciec rodziny, a więc nie kapłan, gdyż w dni Paschy cały lud był wyniesiony do godności kapłańskiej. Kapłani zaś wylewali krew na stopniach ołtarza ofiarnego, a stamtąd przez kanał spływała ona do potoku Cedron. Część zwierzęcia palono na ołtarzu, a część jadalną, zawiniętą w skórę baranka, zabierano do domu¹⁹.

Już w domu należało używając drzewa granatowca upiec baranka na rożnie, w całości. Pieczenie odbywało się w ten sposób, że nabijano baranka na kij z drewna granatowca, a czasem przebijano go jeszcze w poprzek drugim kijem. Tworzył się na skutek tego znak krzyża, który późniejsza tradycja chrześcijańska będzie traktować jako znak zapowiadający ofiarę Chrystusa. Podczas nabijania baranka należało bardzo uważać, aby nie złamać jego kości. Resztki mięsa, jakie mogły pozostać po uczcie, należało wrzucić do ognia. Wieczera winna być spożywana po zachodzie słońca, ale przyjęł się również zwyczaj urządzania jej późnym popołudniem. Trwała ona zazwyczaj do północy, lub nieco dłużej a jej uczestnicy byli ubrani w odświętne szaty. Pierwotnie stół otaczano w postawie stojącej, ale w późniejszych czasach, wzorując się na zwyczajach grecko-rzymskich układano się wokół stołu na sofach, w pozycji pół leżącej. Pielgrzymi spoza Jerozolimy, aby spożyć tę uroczystą kolację, wynajmowali w mieście odpowiedni lokal²⁰.

Podobnie jak każda uczta żydowska wieczerza paschalna rozpoczynała się od obmycia rąk. Następnie przewodniczący, po dolaniu wody do wina w kielichu, odmawiał błogosławieństwo nad winem i chlebem²¹. Wypijano wówczas pierwszy kielich wina. Na ogół każdy z biesiadników miał przed sobą własny kielich, choć zdarzało się, że pito

powstaniu Bar Kochby około roku 220 Juda ha-Nasi. Uważana jest za pierwsze dzieło judaizmu rabinicznego.

¹⁸ Por. R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 34n.

¹⁹ Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 13; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 105.

²⁰ Por. R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 105; E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 149.

²¹ Można przypuszczać, że błogosławieństwo to było zbliżone w swej treści do tego jakie dzisiaj Żydzi czytają w swej Haggadzie paschalnej. Jego brzmienie nad winem ma następującą formę: „Błogosławiony jesteś Panie, Boże nasz, Królu wszechświata, który stworzyłeś ten owoc winnego krzewu. Ty nas wybrałeś wśród wszystkich narodów, wyniosłeś nas ponad inne plemiona i Ty swymi przykazaniami nas uświęciłeś. W miłości Twojej dałeś nam Panie, nasz Boże, te coroczne święta ku naszej radości, uroczystości i dni pogodnej, takie jak to Święto Przaśników, które jest czasem naszego wyzwolenia, zgromadzeniem świętym, pamiątką naszego wyjścia z Egiptu”. Natomiast nad chlebem: „Błogosławiony jesteś Panie, Boże nasz, Królu wszechświata, który stworzyłeś ten owoc ziemi. Oto chleb uciemiężenia, który nasi ojcowie spożywali w Egipcie. Ktokolwiek jest głodny, niech się przybliży i spożywa; a kto powinien sprawować Paschę, niech się przybliży i ją celebrować”. W zacytowanych tekstach można odnaleźć podobieństwo tak w treści, jak i w formie, do modlitw towarzyszących składaniu darów podczas Eucharystii. Por. R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 38.

kolejno z tego samego naczynia. Po pierwszym kielichu wnoszono potrawy paschalne: pieczonego baranka (hbr. *zeroa*), trzy praśne chleby (hbr. *macot*), gorzkie zioła (hbr. *maror*), gęstą mieszaninę tartych jabłek, mielonych orzechów i cynamonu, zalaną odrobiną wina (hbr. *charošet*), świeżą pietruszkę lub rzodkiewkę (hbr. *karpas*), jajko (hbr. *bejca*), oraz słoną wodę (hbr. *me melach*). Wszystkie te potrawy miały na celu symboliczne ukazanie ciężkiej niedoli Izraelitów w Egipcie. Ich gorycz miała przypominać lata niewoli²².

Zanim rozpoczęła się główna część posiłku, najmłodszy syn czterokrotnie pytał o znaczenie: samej uczyty, baranka, praśnego chleba i gorzkich ziół. Wówczas ojciec rodziny, posługując się zazwyczaj tekstami z Ksiąg Wyjścia i Powtórzonego Prawa (Pwt 26; Wj 13; 12, 29; 1, 14) wygłaszał haggadę, czyli opowiadanie tłumaczące symbolikę święta Paschy. Wyjaśniał, że spożywane pokarmy symbolizują przejście Boga ponad domami ojców w Egipcie, oraz ich wyzwolenie, albowiem Egipcjanie goryczą napełniali ich życie. Końcowe opowiadanie zamykano recytacją pierwszej części *Matego Hallelu* (Ps. 112-113A sławiące wyswobodzenie z Egiptu i tryumf uwolnionych). Od początku II wieku modlitwa ta kończyła się słowami wyrażającymi nadzieję na przyszłe wybawienie. Podczas śpiewu *Hallelu* przygotowywano drugi kielich wina, który wypijano po zakończeniu psalmów. Następnie myto obie ręce, i łamiąc spożywano praśny chleb, potrawy paschalne oraz baranka²³.

Po wieczerzy przygotowywano trzeci kielich wina, zwany „kielichem błogosławieństwa”, który był wspólny dla wszystkich biesiadników. Ojciec rodziny podnosił kielich prawą ręką, wzywał do dziękczynienia i śpiewał modlitwę zwaną *Birkat hamazon*. Składała się ona z szeregu błogosławieństw, będących dziękczynieniem za posiłek. Następnie wszyscy spożywali trzeci kielich wina, po którym następował śpiew kontynuujący modlitwę *Hallelu* (Ps. 113B-117). Kończąc wieczerzę wypijano czwarty kielich, i recytowano lub śpiewano *Wielki Hallel* (Ps. 135)²⁴.

3. Czy Ostatnia Wieczerza była wieczerzą paschalną?

Jeszcze w czterdziestych latach XX wieku, na podstawie różnic w dacie pomiędzy ewangeliami synoptycznymi a Ewangelią św. Jana, próbowano podważać więź Eucharystii z wieczerzą paschalną. Jednak późniejsze badania prowadzą do jednoznacznego stwierdzenia, że była to wieczerza paschalna²⁵. Ewangeliści Mateusz, Marek i Łukasz zgodnie stwierdzają, że Jezus nakazał uczniom przygotowanie Paschy w Jerozolimie, w izbie na ten cel upatrzonej i przygotowanej, w pierwszy dzień Praśników (Mt 26, 17-19; Mk 14, 12-16; Łk 22, 7-13). Najbardziej zaskakujący w tym opo-

²² Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 13n.; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 105; E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 149n.

²³ Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 14; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 105n.; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 39n.

²⁴ Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 14; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 106; R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 41; E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 151.

²⁵ Por. A. JANKOWSKI, "Eucharystia Nową Paschą", w: *Mysterium Christi*, t. 3, *Msza Święta*, red. W. Świerżawski, Kraków 1993, 11.

wiadaniu jest fakt, że wszelkie przygotowania są czynione przez uczniów we współpracy z właścicielem domu, w którym mieli spożyć świąteczny posiłek. Nie ma w nich ani słowa na temat zakupu baranka, czy na temat ofiarowania go przez kapłanów w świątyni, jak również na temat wyjątkowo skomplikowanej ceremonii jego pieczenia czy spożywania. Łukasz umieszcza w swoim opisie również słowa Jezusa ukazujące związek łączący utęsknioną chwilę spożycia tej wieczerzy obrzędowej w gronie najbliższych, z bliską już Męką i Śmiercią: „Gorąco pragnąłem spożyć tę Paschę z wami, zanim będę cierpieł” (Łk 22, 15)²⁶.

Wybrane przez Jezusa miejsce, to sala duża, usłana, gotowa (Mk 14, 15; Łk 22, 12), czyli wyposażona w dywany i niskie sofy, na których spoczywano dokoła równie niskiego stołu - jednego, lub zależnie od potrzeb, wielu. U Żydów rozpowszechnił się już wówczas zwyczaj grecko-rzymski spożywania uczt uroczystych w postawie pół leżącej, na lewym łokciu, podczas gdy prawą ręką biesiadnicy sięgali po potrawy i napoje. Ten szczegół dotyczący postawy Jezusa i uczniów przy Ostatniej Wieczerzy zachowali wszyscy synoptycy, posługując się odpowiednimi czasownikami (*ankeisthai* i *anapiptein*), które w tłumaczeniu na język polski oddano bardziej zrozumiałym sformułowaniem „zajął miejsce za stołem”²⁷.

Ostatnia Wieczerza rozpoczęła się po zmierzchu. Okoliczności opuszczenia przez Judasza Wieternika, opisane w Ewangelii św. Jana (J 13, 27-30) stają się zrozumiałe w świetle świątecznego charakteru nocy paschalnej. Przypuszczenia uczniów, że udaje się on celem zrobienia zakupów lub udzielenia jałmużny, nie były czymś nadzwyczajnym. Natfok pielgrzymów przybyłych na święto był tak wielki, że wymagał udostępnienia zakupu środków żywności do późna. Natomiast na stopniach świątyni żebracy oczekiwali na datki pielgrzymów. W to wielkie święto każdy Izraelita czuł się bratem, stąd hojnie wspomagał potrzebujących. Talmud zakazywał nawet pobierania opłat od pielgrzymów za wynajęcie mieszkania na czas świąt²⁸.

Dalszy opis przebiegu tej uczyty mówi także o intencjach Jezusa w związku z tą ostatnią, ziemską Paschą. Przekształca się ona w Jego Nową Paschę, a równocześnie jest pożegnaniem Mistrza ze swoimi uczniami. Tradycyjnym elementem tej uczyty Jezus nadaje nowy sens, przez siebie zamierzony. Była więc ona nową Paschą i spożywaniem Baranka, którym jest sam Chrystus, dający swe Ciało i Krew jako pokarm i napój duchowy. Trzeba pamiętać, że Biblijne opisy nie są kronikarskim zapisem na miejscu zdarzeń, ale są już literacko zależne od pierwotnej liturgii chrześcijańskiej, sprawowanej w pierwszych latach istnienia Kościoła. Ewangelista Marek (redakcja tekstu ok. 68 r.) i Mateusz (pochodzenie tekstu po 70 r.) odzwierciedlają formę palestyńską, pierwotnie aramejską, zwaną także Piotrową. Natomiast forma zwana Pawłową znajduje się w u św. Łukasza (redakcja po 80 r.) oraz w 1 Liście do Koryntian (ok. 49/50 r.)²⁹.

Opis ustanowienia Eucharystii zawiera w ewangeliach synoptycznych następujące elementy:

²⁶ Por. A. Jankowski, *Eucharystia Nową Paschą*, art. cyt., 11n.; R. Cantalamessa, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 73n.

²⁷ Por. A. Jankowski, *Eucharystia Nową Paschą*, art. cyt., 13n.

²⁸ Tamże, 14.

²⁹ Por. E. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 151; A. Jankowski, *Eucharystia Nową Paschą*, art. cyt., 12; R. Bartnicki, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 113-116.

„A gdy oni jedli, Jezus wziął chleb i odmówiwszy błogosławieństwo...” (Mt 26, 26a) – było to wstępne błogosławieństwo wieczerzy paschalnej: „Bądź błogosławiony, wiekuisty nasz Boże, Królu nieba i ziemi, który sprawiasz, że ziemia daje nam chleb”.

„...połamał i dał uczniom mówiąc...” (Mt 26, 26b) – był to czas wygłaszanej przez ojca haggady paschalnej; haggada Jezusowa podczas Ostatniej Wieczerzy przechodzi w to, co liturgia Kościoła nazywa konsekracją, czyli przeistoczeniem chleba praśnego i wina w trzecim z kolei kielichu, zwanym u rabinów kielichem błogosławieństwa. Objasnienie oczywiście mogło być dłuższe, niż spisane przez ewangelistów. Dotyczyło ono zbawczej śmierci Jezusa pojętej jako ofiara ekspiacyjna.

„Bierzcie, to jest Ciało moje”, „To jest moja Krew Przymierza” (Mk 14, 22-24) - to, co istotne zawierają wszyscy Ewangeliści: chleb połamany jest Ciałem Chrystusa, a kielich jest Krwią Chrystusa przelaną na odpuszczenie grzechów „za was”(Łk 22, 19) i „za wielu” (Mt 26, 28; Mk 14, 24), to znaczy za uczniów tam obecnych oraz za wszystkich poza tym gronem³⁰.

Specyficzny i jak dotąd nie rozwiązany problem stanowi różnica zachodząca pomiędzy opisami Ostatniej Wieczerzy w ewangeliiach synoptycznych a Ewangelią autorstwa św. Jana. Relacje synoptyków umieszczają Ostatnią Wieczerzę w tej samej porze, gdy wszyscy Żydzi zasiadali do wspólnej Paschy, co sprawia, że jej datę trzeba wyznaczyć na 14 Nisan. Tymczasem relacja św. Jana ukazuje, że w tym dniu odbył się już sąd nad Jezusem oraz ukrzyżowanie. W tej sytuacji Ostatnia Wieczerza miałaby miejsce przynajmniej dzień wcześniej (por. J 18, 28). Przeciwno datacji synoptyków przemawia opisane przez nich postępowanie Żydów, trudne do pogodzenia z przeżyciem nadchodzących świąt. Mieliby oni nosić broń w dzień Paschy - podczas aresztowania Jezusa (15 Nisan), rozpalać ognisko na podwórzu arcykapłana, kazać nieść belkę krzyżową i dokonywać ukrzyżowania. Wykonanie tych czynności było zakazane w szabat, więc tym bardziej nie wolno było ich czynić w święto Paschy. Mając więc na uwadze wspomniane cały kontekst religijny, ukrzyżowanie Jezusa nie mogło mieć miejsca w sam dzień święta Paschy³¹.

Szczegółowe analizy próbują dać różne wyjaśnienia tego problemu, choć jak do tej pory, żadne rozwiązanie tej kwestii nie jest zadowalające³². Najistotniejszy wniosek, jaki płynie z podejmowanych badań to ten, iż różnica między opisami synoptyków i św. Jana ma charakter formalny, a nie rzeczowy. Jest ona wynikiem tworzenia teologicznych uzasadnień do własnej praktyki liturgicznej. Obydwie tradycje podkreślają jako istotę Paschy Chrystusa Jego wielką Ofiarę. Tę ofiarę Jan rozważa w realnym momencie historycznym, to znaczy, kiedy rzeczywiście dokonuje się na krzyżu. Tymczasem synoptycy zwracają uwagę na sakramentalny znak tej ofiary, jakim staje się Wieczerza Eucharystyczna. Dwubiegunowość paschy mojżeszowej, polegająca na ofierze składanej w świątyni i uczcie rodzinnej w domu – zaznacza się także w opisie Paschy Chrystusa i ustanowieniu Eucharystii. U synoptyków Ostatnia Wieczerza jest przetransponowaną przez Jezusa Wieczerzą

³⁰ Szczegółową egzegezę opisu ustanowienia Eucharystii prezentują E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 154-165; A. JANKOWSKI, *Eucharystia Nową Paschą*, art. cyt., 14-19; R. BARTNICKI, *Ewangeliczne opisy męki...*, art. cyt., 116-123.

³¹ Por. E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 151.

³² Szczegółową analizę różnych hipotez próbujących wyjaśnić rozbieżności w Ewangelicznych opisach Męki i Śmierci Chrystusa przedstawiają: R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 89-93; E. SZYMANEK, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., 152n.

Paschalną, choć opisy nie wspominają nic o baranku. Inaczej jest u Jana. Pomija on w opisie Wieczerzy słowa i gesty Jezusa, ale synchronizując wielkopiątkową śmierć Jezusa na krzyżu z godziną zabijania baranków, realizuje wyraźny zamiar teologiczny. Jan jako świadek pod krzyżem widzi przebitą bok, oraz to, że wobec Jezusa nie zastosowano łamania nóg. Stwierdza tym samym wypełnienie się na Jezusie przepisu odnoszącego się do baranka paschalnego: „Kości jego łamać nie będziecie” (Wj 12, 46b)³³.

4. Apostolska realizacja nakazu „To czyńcie na moją pamiątkę”

„To czyńcie na moją pamiątkę” (Łk 22, 19) – ten nakaz Jezusa stoi u początku genezy całej długiej historii rozwoju liturgii, czyli sposobu „upamiętnienia” Nowego i Wiecznego Przymierza Chrystusowej Ofiary na Krzyżu, zainicjowanej w wielkoczwartkowy wieczór. Już około roku 57, św. Paweł w Liście do Koryntian naucza: „Chrystus bowiem został złożony w ofierze jako nasza Pascha.” (1 Kor 5, 7b). Po raz pierwszy, w dwadzieścia lat po śmierci Jezusa, Nowy Testament objawia świadomość wspólnoty chrześcijańskiej posiadania „własnej” Paschy, odrębnej od dotychczasowej. Od pierwszych chwil wspólnoty Kościoła, gdy uczniowie uczęszczają jeszcze do świątyni w Jerozolimie, „Wieczera Pańska” staje się punktem wyjściowym kultu chrześcijańskiego. Sam Chrystus związał pierwszą Mszę świętą z uczcą, wskazując w ten sposób na Jej charakter i podsuwając obrzędowy kształt. W dalszej części Listu do Koryntian św. Paweł podkreśla jej znaczenie: „Ja bowiem otrzymałem od Pana to, co wam przekazałem, że Pan Jezus tej nocy, której został wydany, wziął chleb i dzięki uczyniwszy, połamał i rzekł: «To jest Ciało moje za was wydane. Czyńcie to na moją pamiątkę!». Podobnie, skończywszy wieczerzę, wziął kielich, mówiąc: «Kielich ten jest Nowym Przymierzem we Krwi mojej. Czyńcie to, ile razy pić będziecie, na moją pamiątkę!». Ilekroć bowiem spożywacie ten chleb i pijecie kielich, śmierć Pana głosicie, aż przyjdzie.” (1 Kor 11, 23-26). Bez wątpienia ponawiana przez uczniów Pana Ostatnia Wieczerza - Eucharystia, czerpie cały swój sens z wydarzenia Męki, Śmierci i Zmartwychwstania Chrystusa, opierając się na idei Paschy żydowskiej³⁴.

Dzieje Apostolskie podają cztery wzmianki pozwalające stwierdzić, że Eucharystię sprawowano w małych grupach, niezależnie od modlitw w świątyni jerozolimskiej (Dz 2, 42. 46; 20, 7. 11). Pierwsze ramy Eucharystii sprawowanej przez Apostołów musiała więc stanowić uczta. Można przyjąć, że formą dla Mszy świętej były wówczas zapewne tzw. „uczty szabatnie”, sprawowane dość uroczystie przez niektóre rodziny Izraelskie w piątek wieczorem. Był to „obrzędowy posiłek”, mający charakter aktu religijnego, otwierający święty dzień szabatu. Na taką ucztę braterską zapraszano zazwyczaj gości, a jej obrzędy mogły być powtórzone w innym czasie i innych okolicznościach. Przebieg takiej uczyty nie różnił się zasadniczo od wieczerzy paschalnej, lecz był o wiele prostszy i powtarzany co tydzień, a nawet częściej. Brak było na niej paschalnych potraw, ale otwierał ją obrzęd błogosławienia i łamania chleba. Na zakończenie zaś miał miejsce uroczysty kielich błogosławieństwa, analogiczny do trzeciego kielicha paschalnego. Ponieważ Jezus właśnie z tymi momentami wieczerzy paschalnej związał własną

³³ Por. A. JANKOWSKI, *Eucharystia Nową Paschą*, art. cyt., 19n.; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem*, t. 1, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, dz. cyt., 411.

³⁴ Por. R. CANTALAMESSA, *Pascha naszego zbawienia...*, dz. cyt., 67n., 105; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem*, t. 1, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, dz. cyt., 410.

Paschę, polecając sprawować ją na swoją pamiątkę, to forma uczt szabatnich nadawała się idealnie, by przystosować ją do potrzeb celebracji eucharystycznych³⁵.

W świetle danych Nowego Testamentu trzeba przyjąć, że przynajmniej dla pierwszego pokolenia chrześcijan w Koryncie i Jerozolimie, sprawowanie Mszy świętej było połączone ściśle z „braterską ucztą miłości”, czyli agapą. Podstawę do takiego stanu rzeczy znaleziono w samym przebiegu Ostatniej Wieczerzy. List do Koryntian oraz Łukasz Ewangelista z wyraźnym zaznaczeniem umieszczają moment konsekracji wina przy końcu uczy - „po wieczerzy” (1 Kor 11, 25; Łk 22, 19). Przedzielano więc celebrowanie Eucharystii ucztą braterską. Przypuszcza się, że w początkowym okresie to wiązanie Eucharystii z agapą było zwyczajem powszechnie przyjętym w Kościele, choć niejednolitym. W pewnych Kościołach ucztą przedzelała konsekrację chleba i wina – odtwarzając tym samym schemat paschalny z Ostatniej Wieczerzy. W innych agapa odbywała się przed samym obrzędem sakramentalnym (Zachód), lub bezpośrednio po liturgii Eucharystycznej (Wschód). Jednak już Apostoł Paweł zauważył, że łączenie agapy i Eucharystii nie sprzyja pobożności (1 Kor 11, 17-30). W rezultacie, wraz z upływem czasu, prawdopodobnie już pod koniec I wieku z uczt tych zrezygnowano w obrzędach mszalnych. W ten sposób już w czasach apostołskich następuje zmiana w zewnętrznym kształcie obrzędów Eucharystii. Sala jadalna, sala uroczystej „uczty braterskiej” zamienia się w salę zgromadzenia ściśle religijnego, kultycznego. Znikają stoły biesiadne, a pozostaje jeden stół, przy którym celebrujący kapłan sprawuje Mszę świętą, powtarzając słowa ustanowienia i przeistoczenia w ramach modlitwy dziękczynnej, przejętej po uczcie paschalnej Starego Testamentu i ucztach szabatnich³⁶.

Zgodna tradycja liturgiczna wymienia cztery zasadnicze elementy, pochodzące od Chrystusa i przekazane w apostołskiej tradycji, które w ciągu wieków rozwijają się jako istotne elementy liturgii eucharystycznej:

„Wziął chleb...wziął kielich” (gr. *labón*; łac. *accépit*) – chleb i wino będą wciąż przynoszone i składane na stole ofiarnym, aby się stały mocą Ducha Świętego Ciałem i Krwią Chrystusa. Z czasem ten gest rozwinie się w procesję z darami.

„Odmówił modlitwę dziękczynną...odmówił błogosławieństwo” (gr. *eulogésas, eucharistésas*; łac. *grátias, ágens, benedixit*) – to dziękczynienie, błogosławieństwo przyjmie w ciągu wieków rozmaite kształty, stanowiąc centralną część liturgii, tzw. modlitwę eucharystyczną.

„Łamał” (gr. *éklasen*; łac. *frégit*) – łamanie chleba było czynnością konieczną, mającą na celu przygotowanie wszystkim uczestnikom cząstki konsekrowanego chleba. Czynność ta stanowiła również gest wyrażający jedność wszystkich, którzy spożywają „jeden Chleb” dający udział w życiu Chrystusa.

„Dawał...rozdawał” (grec. *édoken*, łac. *dédit*) – tu zawiera się nierozdzielny od Ofiary obrzęd „Uczty paschalnej” czyli Komunii Świętej, stanowiącej dopełnienie Ofiary w jakiej uczestniczy Lud Boży Nowego Przymierza³⁷.

³⁵ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika, t. 4, Eucharystia*, Poznań 1992, 26-28; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem, t. 1, Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia, dz. cyt.*, 412.

³⁶ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika, t. 4, Eucharystia, dz. cyt.*, 24-26; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem, t. 1, Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia, dz. cyt.*, 412-414.

³⁷ Por. J. GRZEŚKOWIAK, *Oto wielka tajemnica wiary*, Poznań 1987, 13n.; B. NADOLSKI, *Liturgika, t. 4, Eucharystia, dz. cyt.*, 7.

Dlatego dokonując reformy liturgii mszalnej z polecenia Soboru Watykańskiego II, w *Ogólnym Wprowadzeniu do Mszału Rzymskiego* zamieszczono uwagę, iż Kościół ułożył całą strukturę celebracji eucharystycznej według słów i gestów Chrystusa z Wieczernika, przekazanych w świadectwach Nowego Testamentu (OWMR 72)³⁸.

Do połowy II wieku brakuje informacji odnośnie sposobu sprawowania Eucharystii a jedyne fragmenty modlitw z tego okresu można odnaleźć tylko w *Didache*. W tym czasie zaczyna się utrwalać jeden typ sprawowania Eucharystii. Starochrześcijańskie spojrzenie na Eucharystię widziało w niej przede wszystkim „ofiary chwały”, ofiarę modlitewną, której przedmiotem nie jest materia darów ofiarnych, ale dziękczynienie. Moment dziękczynienia podkreśla na przykład usilnie w swej *Apologii* św. Justyn. Jest to zarazem pierwszy obszerny opis sprawowania Eucharystii w Rzymie, około 150 r. Dążenie do unifikacji sprawiło, że najpóźniej w III wieku powszechnie posługiwano się jednym modelem liturgii eucharystycznej, który bądź wypierał, bądź modyfikował tradycje lokalne³⁹.

* * *

Nie tylko sprawowana przez Żydów wieczerza paschalna wywarła wpływ na kształtowanie się liturgii chrześcijańskiej. Innym źródłem jej rozwoju była instytucja synagogi, która zdaniem większości badaczy w życiu Narodu Wybranego pojawiła się po zniszczeniu świątyni jerozolimskiej podczas niewoli babilońskiej⁴⁰. Nabożeństwo synagogałne przyczyniło się do ukształtowania chrześcijańskiej liturgii słowa we Mszy świętej, oraz sposobu rozumienia sensu i natury tej części Eucharystii. Kult świątynny i synagoga miały także wpływ na kształtowanie się chrześcijańskich pór modlitwy, które swój wyraz znalazły w Liturgii Godzin⁴¹. Istotne znaczenie dla kształtowania się kultu chrześcijańskiego miało wyjście Apostołów z Jerozolimy. Fakt ten spowodował zanikanie żydowskiego podłoża liturgii oraz wprowadzanie do niej wzorów syryjskich, helleńskich i rzymskich. Element judaistyczny w liturgii ulegał dalszemu ograniczeniu, zachowując się jedynie w zasadniczych schematach i modlitwach, a proces ten dokonał się już w okresie przednicejskim, czyli do 325 r. po Chrystusie⁴².

³⁸ W OWMR do pierwszego, posoborowego wydania mszału punkt ten nosił numer 48. Różnica nie wynika z jakichś istotnych zmian w omawianym zakresie, ale jest efektem ujednoczenia numeracji punktów w OWMR do trzeciego wydania Mszału rzymskiego z 2002 r. Por. *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*, Poznań 2006, 34; *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego*, w: *To czyście na moją pamiętkę. Eucharystia w dokumentach Kościoła*, oprac. J. Miazek, Warszawa 1987, 100.

³⁹ Por. B. NADOLSKI, *Liturgika, t. 4, Eucharystia*, dz. cyt., 21-24; B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem*, t. 1, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, dz. cyt., 415-442.

⁴⁰ Na temat powstania instytucji synagogi można spotkać różne opinie. Niektórzy rabini wywodzą jej początek od rządów króla Jozafata (IX w. przed Chrystusem), inni wiążą jej genezę z reformą Jozasza, która dokonana się w VIII wieku przed Chrystusem. Jeszcze inni przesuwiają powstanie synagogi na II wiek przed Chrystusem, gdzie synagoga miała powstać jako forma oporu przeciw kulturze greckiej i jej zwyczajom. Por. B. MOKRZYCKI, *Znaki spotkania z Bogiem*, t. 1, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, dz. cyt., 396n.; H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii*, dz. cyt., 14-17.

⁴¹ Por. M. KUNZLER, *Liturgia Kościoła*, dz. cyt., 533; B. MARGAŃSKI, *Historia kształtowania się Liturgii Godzin*, w: *Mysterium Christi, t. 5, Liturgia uświęcenia czasu*, red. W. Świerzawski, Kraków 1984, 13; D. BRZEZIŃSKI, "Publiczna modlitwa Kościoła w starożytności chrześcijańskiej", w: *Mirabile laudis canticum. Liturgia Godzin: dzieje i teologia*, red. H.J. Sobeczko, Opole 2008, 65-67.

⁴² Por. H. PAPROCKI, *Misterium Eucharystii...*, dz. cyt., 19-29.

Kościół i liturgia są kontynuacją odkupienia dokonanego w Misterium Paschalnym Jezusa Chrystusa. Ono stanowi źródło zbawienia, daje początek wszelkim łaskom, i to z niego czerpią moc wszystkie sakramenty i sakramentalia (KL 61). Analiza historii zbawienia ukazuje, jak przejście Chrystusa ze śmierci do życia było przez wieki zapowiadane, a później sprawowane i przekazywane, przeżywane i rozumiane. W przygotowaniach do tego centralnego momentu w dziejach zbawienia, szczególną rolę odegrała wieczerza paschalna. Rozważanie jej historii ułatwia zarówno zrozumienie wymowy świętych znaków czy form, których dziś Kościół używa do wyrażenia owego Misterium, jak i pozwala inaczej spojrzeć na wciąż dokonujące się mniejsze lub większe liturgiczne innowacje. Zmiany te jawią się jako nieustanne dążenie Kościoła do sprawowania Misterium Pana w sposób jak najgodniejszy, ale zarazem jak najbardziej wymowny i przemawiający do człowieka.

DAS PASCHA - URSPRUNG DER CHRISTLICHEN LITURGIE

Zusammenfassung

Die Heilsgeschichte zeigt, wie das Pascha – Mysterium von Jesus Christus über Jahrhunderte angekündigt und dann gefeiert und mitgeteilt wurde. In seiner Vorbereitung spielte das von Israeliten gegessene Paschamahl eine besondere Rolle. Dieses Mahl wurde zum Mittel für Christus zur Einsetzung der Eucharistie.

Der Artikel stellt die Entstehungsgeschichte vom jüdischen Paschafest, seine Entwicklung und den Paschamahlverlauf dar. Es wurde hier das Abschiedsmahl als ein Paschamahl besprochen und es wurde gezeigt, wie die Anweisung von Christi „Tut dies zu meinem Gedächtnis“ (Lk 22,19) in der apostolischen Kirche realisiert wurde. Das Erkenntnis von Entwicklung, Geschichte und Bräuchen des Paschamahls erleichtert sowohl das Begreifen von heiligen Zeichen, die die Kirche zum Ausdruck vom Pascha-Mysterium nutzt, als auch bietet einen anderen Blick auf die immer einführenden, größeren oder kleineren liturgischen Innovationen.